

БЪЛГАРИТЕ В СЕВЕРНОТО ПРИЧЕРНОМОРИЕ
ИЗСЛЕДВАНИЯ И МАТЕРИАЛИ

том пети

ПРЕСЕЛНИЧЕСКИТЕ ДВИЖЕНИЯ ОТ
30-ТЕ ГОДИНИ НА XIX ВЕК И
ВЪЗДЕЙСТВИЕТО ИМ ВЪРХУ ИСТОРИЧЕСКОТО РАЗВИТИЕ НА
ЮЖНОТО БЪЛГАРСКО ЧЕРНОМОРИЕ

Щелиян Щерионов

Тридесетте години на XIX в. се явяват повратен момент в живота на населението по южното ни Черноморие. Определящо влияние имат демографските промени. Базирайки се главно върху бележките на пътеписците, установяваме, че до началото на XVIII в. в областта не са настъпили значителни демографски изменения. Тя е била слабозасегната от процеса на помюсюлманчване¹, имащо място предимно в райони от вътрешността на изследваната област². Тук се установява и определено количество турски заселници (на север — около Анхиало и Месемврия, и на юг — в Централна Странджа), чието основно задължение се свързвало с осигуряване защитата на проходите при евентуално нашествие от север, а при Анхиало — с функционирането му като административен център³. Така че в началото на Възраждането в изследваната област се е съхранило доминирането на автохтонното християнско население, което в преобладаващото си мнозинство по крайбрежните селища било гръцко⁴. По това време се появяват и първите признаци на постепенно придвижване на българското население към равнинните райони и заселването му в селата около големите градски центрове⁵.

Към средата на XVIII в. Бургас представлявал малка гръцко-турска паланка, а Созопол и Месемврия — малки гръцки селища⁶. През 1783 г. Броняр дава по-конкретни сведения за южночерноморските ни селища. Созопол се състоял от 900 къщи, населени само с гърци, Бургас — 1000 — 1200 къщи, в Анхиало живеели около 700 фамилии, а в Месемврия — 220 гръцки и 50 турски фамилии в 1000 — 1200 къщи⁷.

Известни промени в демографското състояние на изследваната област настъпват към края на XVIII в. и началото на XIX в., когато страхът от кърджалийските нашествия принуждава част от селското население да търси спасение в големите градове⁸, а друга част — да постави началото на редицата масови изселвания на жителите от района за Русия⁹.

Въпреки това от началото на XIX в. се забелязва увеличаване на населението в проучваните градове, вариращо между 2000 — 6000 души. То се свързва преди всичко с по-масовото придвижване на българско население към крайбрежните градове и трайното му установяване там¹⁰.

Първите по-подробни сведения за демографското състояние на интересувания ни район и прилежащата му територия са от периода на Руско-турската война от 1828 — 1829 г.¹¹ По това време тук са регистрирани 6150 семейства — 5564 християнски (90,5 %) и 586 мюсюлмански (9,5 %), с обща численост около 45 000 души. При това концентрацията в крайбрежните селища била много голяма, като само в 6 града (от общо 28 селища) живеели 74,3 % от всички обитатели. В седем селища населението е едноетническо. Пет от тях са били чисто български, едно турско, а Василико бил населен само с гърци. В останалите селища живеели по няколко етнически групи. Дванадесет са изцяло християнски, населени от българи и гърци, като в крайбрежните селища е преобладавало гръцкото население, в тези от вътрешността — българското, а в девет селища (три града и шест села) живеели и мюсюлмани. Тази етническа картина се съхранява до пролетта на 1829 г., когато в областта настъпват значителни демографски промени.

Първоначално под напора на настъпващите руски войски местното турско население напуска тези земи. От областта са се изселили общо 229 турски семейства, чийто брой се разпределя както следва: 93 от района на Анхиало; 101 от малкотърновските села и 35 от бургаските села¹². Това са около 10 % от всички турски семейства, изселили се от териториите, заети от руската армия¹³. Повечето от тях се установили около Цариград, Одрин и Лозенград — райони, разположени в близост до освободените области, което е позволило след изтеглянето на руските войски част от тях отново да се завърнат по родните си места¹⁴.

Страхът от евентуални безчинства на завръщащите се след подписването на Одринския мирен договор турци се превръща в една от причините за преселническото движение на християнско население от освободените по време на военната кампания територии, търсещо спасение и надежда за по-добър живот в Русия и Долнодунавските княжества. Главна причина за масовото изселване обаче е преселническата политика на руския царизъм, чиято цел е заселването на новозаетите северночерноморски земи с християнско население и най-вече набирането на моряци и корабостроители, необходими за разрастващия се руски черноморски флот¹⁵.

Проводник на тази политика се явява новорусийският и бесарабски генерал-губернатор М. Воронцов. За пропагандирането ѝ сред населението и за привличането на преселници той изпраща група от емисари. Пълномощник за южното ни Черноморие бил Йоанис Кокинос¹⁶. Той извършвал и цялата организаторска дейност, свързана с подготовката и осъществяването на самото изселване: оборудването на приемателните и изчаквателните пунктове — за преселниците, които са желали да бъдат транспортирани по море (такива е имало край Созопол — при н. Св. Никола и н. Св. Троица, край Бургас, Анхиало и Месемврия); осигуряване на кораби за транспорт и насочване на изселниците към съответните пристанища.

Самото преселническо движение е започнало през април 1829 г. и преминава през два периода¹⁷: първи — характеризиращ се с по-бавни темпове на изселване и продължаващ до подписването на мирния договор; втори — масово преселение по време на руското управление.

Основната част от напускащите южночерноморските ни селища са използвали морски транспорт, като най-многобройни сред тези, които са заминали за Южна Русия и Долнодунавските княжества с кораби, са созополчани — 188 семейства, и анхиалци — 186 семейства. След като към тях се прибавят и тези, включили се в пеши кервани през Балкана и Добруджа (главно по-бедните и притежаващите повече добитък), се установява, че по това време се изселва около 2/3 от населението, обитаващо крайбрежните селища (Бургас са напуснали около 5000 фамилии)¹⁸.

Морският транспорт на преселващите се на север първоначално се е извършвал с кораби от местните търговски флотилии. Използвали са се главно гемии с товароподемност 100 — 150 тона, като тези на капитан Мускули, Николаки реиз, Димитраки реиз, Георгаки реиз, капитан Спирос, капитан Балас, капитан Панайос, капитан Димитриос Анастасиос¹⁹, както и по-малки каици, чекета и перама²⁰. Независимо че това са плавателни съдове, непригодни за превоз на пътници, отличавайки се с многофункционалността си и добрите си мореходни качества²¹, те са били предпочитани от преселващите се през периода до септември 1829 г. Впоследствие, с оглед нарасналия брой на желаещите да емигрират и ограниченото време, с което са разполагали, руското командване е разрешило транспортирането да се извършва с плавателни съдове от военния флот²² — бригантини, полакери, бригове, баркове, йоли. Удачно е било използването и на корабите, с които за Русия се пренасяли събираните по южното ни Черноморие архитектурни паметници — най-активен измежду които бил бригът „Елисавета“ с шкипер Спиридон Костров²³.

Впечатлява диференциацията, която се прилага при транспортирането на отделните групи преселници. За заможните, имащи възможност да платят превоза си, са осигурявани каюти във военните кораби; по-бедните, които са могли да заплатят единствено място в малки търговски или рибарски кораби, са отправяни към Русия и Долнодунавските княжества с каици или чекета; безимотните (представляващи около 1/5 от преселниците, напускащи крайбрежните селища, макар че според Мещеряков тази социална категория население е преобладавала в общата маса емигранти²⁴) са били транспортирани или с плавателни съдове, наети от комисията на Воронцов, или с руските военни кораби заедно с изтеглящите се войсковы части²⁵.

Основната част от изселниците се установили в Сулина, Браила, Галац, Гюргево, Костанца, Измаил, Рени, по-малко — в Одеса, и само незначителна част се отправяли към Бесарабия²⁶. Предимно търговци, моряци, рибари и корабостроители, преселниците от южночерноморските ни селища са предпочитали речните или морски пристанищни градове, където са имали по-големи възможности за осигуряване на препитанието си. Концентрацията им в тези селища, а и бързото им адаптиране към

новата обстановка се свързвало и с факта, че в повечето от тях са съществували колонии на преселили се през предходните десетилетия техни съграждани²⁷. Въпреки това част от емигрантите не са могли да се приспособяват и след средата на 30-те години на XIX в. някои семейства започват да се връщат към родните си места, а други са се насочвали към Цариград, южносредиземноморските пристанища на Османската империя или към освободените територии на възстановената гръцка държава²⁸.

Така че в началото на 30-те години на XIX в. Ахтопол е едва с 1136 души, Василико — с 1764 души, Созопол — с 1354 души, Бургас — с 516 души, Анхиало — с 2872 души, а Месемврия — с 1520 души (останало е всъщност една трета от населението, живеещо тук до войната)²⁹. То е изключително християнско — гърци и малко българи; турци в градовете е имало само в Анхиало — 64 човека, и в Месемврия — 60 човека³⁰.

През следващите десетилетия постепенно започват да се преодоляват някои от негативните последици от този демографски трус. Населението в Созопол и Анхиало нараснало 4 — 5 пъти, а в Бургас — 18 пъти и през 1858 г. достигнало 9000 жители³¹. Гръцкото население продължава да е най-многобройно (69,1 % от всички жители)³², като през втората половина на XIX в. се забелязва увеличаване на българския етнически елемент, който достига до 21,8 % от общата маса. Той се установил трайно в териториите около големия Бургаски залив³³, но все още бил пасивен, поддавал се предимно на гръцко влияние и оставил ръководството на общественоекономическите процеси в ръцете на гърци, турци и евреи³⁴. Независимо че част от емигриралите турци се завръщат по родните си места и османската власт се опитва на няколко пъти да увеличи броя на мюсюлманите в областта³⁵, те никога не са надвишавали 10 % от цялото население на южното ни Черноморие, а непосредствено преди Руско-турската освободителна война в региона турците са били 9,1 %³⁶. Освобождението заварва южното ни Черноморско крайбрежие и прилежащия му район с население едва около 27 500 души, концентрирано главно в градовете (87,27 %), с малки села и огромни безлюдни територии³⁷ — факт, който показва, че последствията, причинени от масовото изселване през 1829 — 1830 г., не са могли да бъдат заличени дори 40 години по-късно.

Особено силно влияние оказват преселническите движения върху икономическото развитие на изследвания район. Най-тежки са били последствията върху местното корабостроене. Най-добрите майстори-корабостроители никога не се завръщат по родните си места. Независимо че значителна част от тях не остават в Русия (в противовес с целите на провежданата от Воронцов политика), а се установяват в Долнодунавските княжества³⁸ или в левантийските пристанища³⁹, нарушена веднъж традицията, много трудно може да се възстанови, още повече че новоустановилото се население няма афинитет към овладяването на тази базисна за морското стопанство професия. Отсъствието на изкусните майстори ограничава корабостроителното производство в района и се явява една от причините за превръщането (особено след Освобождението) на доскоро основния корабостроителен център по Западното Черноморие в локално

средище за изграждане на риболовни плавателни съдове, където само от време на време се е строил по някой по-голям търговски кораб⁴⁰.

Що се отнася до корабоплавателните възможности на южночерноморските ни центрове, тук състоянието е по-различно. Местните корабостроители не се лишават от плавателните си съдове, но с оглед сигурността и ползването на определени икономически облаги те продължават да плават, но под чужд флаг — руски, влашки, гръцки⁴¹. Това им позволявало периодически да посещават родните си градове и да стимулират икономическото им, най-вече търговско оживление. За възстановяване позициите на региона в общолевантийската търговия особено активно въздействат онези местни търговци, които, установили се в Русия или Долнодунавските княжества, са успели да разширят икономическото си влияние и са имали възможност да създадат търговски кантори в родните си градове⁴². Търговският подем в областта се свързва и с факта, че за сметка на губещите икономически позиции стари черноморски градове се издига Бургас⁴³, който и със съдействието на османската администрация постепенно се превръща в основното експортно-импортно средище на стоките от цяла Южна и от Централна Северна България.

Колкото до риболова и солодобива, имайки предвид, че тяхното производство се базира на наличните природни дадености, промените в демографското състояние не им оказват толкова силно въздействие. Още повече, че новоустановилото се население бързо усвоява технологичните особености и влияе положително върху развитието на съществуващата тук производствена организация⁴⁴.

Ясно е, че в стопанско отношение най-тежко въздействие преселническото движение е оказало върху строго специфичните за региона производства — корабостроене и корабоплаване, които никога не достигат довоенните си размери. В риболова и солодобива производството макар, и с бавни темпове достига, а впоследствие и надминава довоенното равнище. Докато търговията, независимо че неколккратно надхвърля размерите от предходните десетилетия, не може да се окаже решаващ фактор за цялостната позитивна промяна на икономическото състояние на областта.

Пагубни са последствията от събитията през 20 — 30-те г. на XIX и върху политическото състояние на региона. Активни участници в етеристкото движение, след неуспеха му и разкриването на съществуващата тук тайна организация, най-будните измежду жителите или са избити, или са принудени да емигрират⁴⁵. Останалата част от прогресивномислещото население, всеотдайно съдействащо на руските войски в борбата срещу турците и във временното руско управление⁴⁶, се включва в масовото преселение към Русия и Долнодунавските княжества. Останало без най-активните си дейци, освободителното движение постепенно запада⁴⁷. С увеличаване на българското население се разраства борбата за новобългарска просвета и църковна независимост и през 60-те години на XIX в. в Бургас се открива българска църква с училище към нея и официално се обявява съществуването на българска община⁴⁸.

Притежавачи значителен трудов и обществен опит, изселилите се от южното ни Черноморие активно се включват в стопанския и политическия живот на селищата, в които се установяват.

Основната част от тях са упражнявали морски поминъци. Известни с корабоплавателните си способности, те са били наемани като лоцмани в руските и долнодунавските пристанища и като кормчии и моряци на търговски и пътнически кораби⁴⁹. Активно са участвали в осъществяващия се там корабостроителен процес и в състава на риболовните флотилии от крайбрежните селища.

Друга група се е ориентирала към търговска дейност (предимно търговия със зърно и зърнени продукти, дърва и дървесни материали и живи животни) и ханджийство. При това техни представителства е имало във всички комуникационни центрове от Добруджа през Бесарабия до Одеса и Кримския полуостров⁵⁰.

Трети са насочили своите усилия в областта на хуманитарните занятия — от тези среди са излезли много лекари и учители⁵¹.

Притежанието на значителни средства е позволило на някои от тях да се превърнат в едни от най-крупните банкери в Долнодунавските княжества и Южна Русия⁵².

Паралелно с това те са вземали активно участие в обществения живот на държавите, в които са се установили — техни представители са били избирани за кметове, съветници към правителства, министри и висши църковни служители⁵³.

Независимо обаче от занятието и мястото в управленските структури, повечето от напусналите южночерноморските ни селища са били пламенни патриоти и са съдействали за стопанското и културно процъфтяване на родните си места — откривали са търговски кантори и са ориентирали осъществяваната от тях стопанска дейност през южночерноморските ни пристанища; подпомагали са просветното и църковно дело в района, изпращайки значителни средства, учебници и богослужбени книги; поемали са издръжката за обучението на млади техни съграждани във висши европейски учебни заведения⁵⁴.

Отдавайки силите си за стопанското и обществено развитие на Южна Русия и Долнодунавските княжества, повечето от тях са се опитвали съобразно възможностите си да подпомагат останалите под турска власт свои сънародници.

Обобщавайки информацията за въздействието на преселническите движения от 1829 — 1830 г. върху историческото развитие на южното българско Черноморие, достигаме до следните изводи:

1. Областта преживява демографско сътресение, довело до обезлюдяването ѝ, до промяна на наличната тук демографска структура и на съществуващите между отделните ѝ елементи съотношения.

2. Регионалното морско стопанство, лишено от стопански най-активните си производители, постепенно започва да запада.

3. Демографските промени довеждат до значително понижаване на политическата активност на местното население и до забавяне на осъществяващите се тук обществени процеси.

4. Изселниците играят положителна роля в стопанския и обществения живот на страните, в които се настаняват. Част от тях оказват значителна помощ на сънародниците си в поробеното отечество.

Крайният извод е, че обезлюдяването на южното българско Черноморие през 1829 — 1830 г. има крайно негативни последици за развитието на тази област.

Бележки

¹ Грозданова, Е. Соларството по българското Черноморие. С., 1982, с. 17.

² Βαφεωσ, Ε. Ιστορία τυσ Αγαθουπολεωσ και Βορειοανατολικήσ Θράκησ. Νεία Υορκη, 1948, σ. 174.

³ Διαμαντοπουλοσ, Α. Η Αγχίαλοσ. — ΑΘΓΛΘ. 1954, σ. 117.

⁴ Данаилов, Γ. Изследвания върху демографията на България. — В: Сб. БАН, 24, 1931, с. 36; Чапков, Ж. Населението на България. С., 1935, с. 54.

⁵ Διαμαντοπουλοσ, Α. Παρ. συγ. σ. 120.

⁶ Чужди пътеписи за Балканите. Т. I. Френски пътеписи за Балканите XV — XVIII в. С., 1975, с. 305; Γαηλεσ, Χ. Ранно Възраждане 1700 — 1860 г. — В: Проблеми на Българското Възраждане. С., 1976, с. 157.

⁷ Brognard, W. von. Journal meiner Reise von Konstantinopol lands der westlichenküste des Schwarzen Meers über die Donau bis Gallaz und dannen weiters über Bukarest, Hermaustadt nach Wien (ползва се публикацията на ръкописа от П. Ников в ГСУ ИФФ, XXVIII — 3, 1931 — 1932, с. 241).

⁸ Χατζηγεοργίου, Π. Η Αγασούπολισ της Βορειοανατολικήσ Θράκησ. — ΑΘΛΓΘ. 29 (1963), σ. 357; Βαφεωσ, Ε. Παρ. συγ. σ. 144.

⁹ Κοσταντινιδου, Κ. Η Απολλωνία — Σωζόπολισ νυν καλούμενη. — Θρακικά. 3, 1932, σ. 150. Βαφεαδου, Β. Ενδιαφέρουσες σελίδες της ιστορίασ τυσ Σωζοπολέωσ. — Θρακικά. 3 (1980 — 1981), σ. 12; Παπαιωαννιδου, Κ. Ο Φυσικόσ λίμνη τυσ Απολλωνίασ—Σωζοπολέωσ παλάι και νυν 570 π. χ. — 1930 μ. χ. — Θρακικά. 2, 1929, σ. 284.

¹⁰ Чужди пътеписи за Балканите. Т. IV. Френски пътеписи за Балканите XIX в. С., 1981, с. 99, 188; Английски пътеписи за Балканите. С., 1987, с. 676; Мургин, Ц. Население и селища на Бургаския промишлен микрорайон до началото на XX в. — В: Сборник в чест на Й. Захариев. С., 1964, с. 89.

¹¹ Тодоров, П. Руски документи за демографското състояние на част от Източна България през 30-те години на XIX в. — ИДА, 13, 1967, с. 186; Фолгрон, Ф. Юмористическия, политическия, военния письма изъ главной квартиры Дунайской армии въ 1828 и 1829 годахъ. — БИБ, 2 — 3, 1931, с. 218; Eneholm, G. Notice sur les villes situées au-de la des Balkans, occupées par les Troupes Russes pendant la glorieuse campagne de 1829 Saint-Petersbourg, 1830. Част от съчинението е публикувано в АрхПП. I, 1931, с. 121.

¹² Тодоров, П. Цит. съч., с. 186.

¹³ Никитин, С. Описание экономического состояния югов-восточной части Болгарии в 30-х годах XIX в. — В: Славянское возрождение. М., 1966, с. 161.

¹⁴ Мещерюк, И. Преселение болгар в Южную Бессарабию 1828 — 1834 г. Кишинев, 1965, с. 74 и сл.; Трайков, В. Руско-турски войни през XVIII — XIX в. и

преселенията на българи на север от Дунава. — ВИС, 3, 1986, с. 3 и сл.; Гаплев, Х. Фактори на Българското Възраждане 1600 — 1830 г. С., 1943, с. 125.

¹⁵ Мещерюк, И. Цит. съч., с. 67; Трайков, В. Цит. съч., с. 3 и сл.

¹⁶ Κωνσταντινίδου, Μ. Η Μεσήμβρια του ευξείνου. Αθίνα, 1945, σ. 54.

¹⁷ Подробна информация по проблема вж. у Мещерюк, И. Цит. съч., с. 65.

¹⁸ Moltke, H. von. Briefe über Zustände und Begebenheiten in der Türkei aus den Jahren 1835 bis 1839. Berlin, 1911, p. 167; Παλαιωαννίδου, Κ. Απολλωνίας — Σωζοπολέως. Θεσσαλονίκη, 1933, σ. 59; Ζωτιαδου, Μ. Ο Ελληνισμός της Ανατολικής Θράκης εις τα παραλία του Ευξείνου Πόντου. — ΑΘΛΓΘ, 32, 1966, σ. 31; Κωνσταντινίδου, Μ. Пар. συγ., σ. 54; Διαμανтоπουλος, Α. Пар. συг., σ. 129; Κωνσταντινίδου, Κ. Пар. συг., σ. 150.

¹⁹ Μαυροματη, Θ. Η αστική και αγροτική ζωή κοινωνίας Αγχιάλου. — ΑΘΛΓΘ, 23, 1958, σ. 257; Παλαιωαννίδου, Κ. Ο Φυσικός..., σ. 284; Βαφεωσ, Ε. Пар. συг., σ. 252; Γερμιδης, Α. Χαμένες ελληνικές εστίες της Ανατολικής Ρωμυλίας. Η Αγαθόυπολη και η περιοχή της. — Θρακικά 46 (1972 — 3), 289 — 310.

²⁰ Мещерюк, И. Цит. съч., с. 97; Παλαιωαννίδου, Κ. Απολλωνίας..., σ. 60; Στεριοноφ, Σ. Ναυπηγικά κέντρα στην νοτία βουλγαρική Μαυροθάλασσα κατά τον 18ο — 19ο αιώνα. — Ναυπηγική και πλοία στην Ανατολική Μεσογεία κατά του 18ο και 19ο αιώνα. Χίος, 1994 (под печат).

²¹ Schterionov, S. Typological peculiarities of the traditional small sailing boat (gemiya) built in the south-western part of the Black Sea coast during 18 — 19 centuries. — In: The evolution of wooden shipbuilding in the Eastern Mediterranean during the 18th and 19th centuries. Dubrovnik, 1995 (под печат); Στεριοноφ, Σ. Γενικά μεσογειακά στοιχεία στην παραδοσιακή βαλκανική ναυπηγική τεχνολογία κατά τον 18ο και 19ο αιώνα. — Θάσος: Πρώτες ύλες και Τεχνολογία απο τους Προϊστορικούς χρόνους ος σήμερα. Θάσος, 1995 (под печат).

²² Мещерюк, И. Цит. съч., с. 97; Παλαιωαννίδου, Κ. Пар. συг., σ. 61.

²³ Вържарова, Ж. Руски учени за българските старини. С., 1960, с. 75; Κωνσταντινίδου, Μ. Пар. συг., σ. 53.

²⁴ Мещерюк, И. Цит. съч., с. 177; Παλαιωαννίδου, Κ. Пар. συг., σ. 60.

²⁵ Мещерюк, И. Цит. съч., с. 97; Παλαιωαννίδου, Κ. Пар. συг., σ. 60.

²⁶ Παλαιωαννίδου, Κ. Пар. συг., σ. 61; Κωνσταντινίδου, Μ. Пар. συг., σ. 51, 53, 56; Διαμανтоπουλος, Α. Пар. συг., σ. 129.

²⁷ Παπουлиδης, Κ. Η εκπαιδευτική και πολιτιστική δραστηριότητα των έλληнов της Οδησσου το 19 και 20 α. — ΕΕΘΣΑΠ, Θ., 1988, σ. 647; Παλαιωαννίδου, Κ. Пар. συг., σ. 59; Διαμανтоπουλος, Α. Пар. συг., σ. 129.

²⁸ Документи за българската история. Т. III. Документи из турските държавни архиви. Ч. I. (1564 — 1872). С., 1940, с. 151; Χατζηγεοργίου, Π. Пар. συг., σ. 372.

²⁹ Moltke, H. von. Op. cit., p. 167. Κωνσταντινίδου, Μ. Пар. συг., σ. 54; Διαμανтоπουλος, Α. Пар. συг., σ. 129; Παλαιωαννίδου, Κ. Пар. συг., σ. 59; Ζωτιαδου, Μ. Пар. συг., σ. 31.

³⁰ Νικитин, С. Цит. съч., с. 161; Moltke, H. von. Op. cit., p. 167; Μαυροματη, Θ. Αγχιάλος, Αχελώ, Αχχιόλου. — ΑΘΛΓΘ, 1953, σ. 302; Μαυροματη, Θ. Η αστική..., σ. 263.

³¹ Павлов, В. Българското морячество през османското робство. — Във: Фар, 1981, с. 42.

³² Дапаилов, Γ. Цит. съч., с. 36; Чапков, Ж. Цит. съч., с. 54; Мургин, Ц. Цит. съч., с. 89; Δανηλιδης, Δ. Ο Βασιλικός Ανατολική Θράκης. Αθίνα, 1956, σ. 8.

³³ Михов, Π. Населението на Турция и България през XVIII и XIX век. Т. II, 1924, с. 67; Michoff, N. Beitrage zur Handelschichte Bulgariens (offizielle dokument und konsularberichte). Т. II, II. Sf. 1953, p. 53, 77.

³⁴ Македония, III, 42, 3.X.1869, с. 4; Μαυροματη, Θ. Η αστική..., σ. 267.

³⁵ Грозданова, Ε., С. Андреев. Османотурски документи за южното българско Черноморие и прилежащия му район. — Векове, 1980, кн. 6. с. 80; Македония, бр. 15, 13.IV.1864 г., с. 3; Διαμανтоπουλος, Α. Пар. συг., 117; Παλαιωαννίδου, Κ. Пар. συг., σ. 62; Βαφειадου, Β. Пар. συг., σ. 12; Κωνσταντινίδου, Μ. Пар. συг., σ. 54.

³⁶ Дапаилов, Γ. Цит. съч., с. 36; Чапков, Ж. Цит. съч., с. 54; Мургин, Ц. Цит. съч., с. 89; Δανηλιδης, Δ. Пар. συг., σ. 8.

³⁷ Пак там.

³⁸ Тодоров, Π. Балкански измерения на гръцкото въстание от 1821 година. Приносът на българи. С., 1984, с. 149; Κωνσταντινίδου, Μ. Пар. συг., σ. 55; Διαμανтоπουλος, Α. Пар. συг., σ. 128; Παλαιωαννίδου, Κ. Пар. συг., σ. 60; Βαφεωσ, Ε. Пар. συг., σ. 174.

³⁹ Γερμιδης, Α. Пар. συг., σ. 304.

⁴⁰ Щерионов, Щ. Корабостроеното по южното ни Черноморие през Възраждането. — ИПр, 6, 1992, с. 59; Στεριοноφ, Σ. Ναυπηγικά..., σ. 8.

⁴¹ Παπαθαναση-Μυσιопулу, Κ. Ελληνικά προξενία στη Θράκη. Т. I. Αθίνα, 1976, σ. 105.

⁴² Тодоров, Π. Балкански измерения..., с. 149; Γερμιδης, Α. Пар. συг., σ. 293; Βαφεωσ, Ε. Пар. συг., σ. 246; Μαυροματη, Θ. Η αστική..., σ. 258, 271.

⁴³ Волпичаров, Π. Бургас в миналото. — БИБ, 11, 1932, с. 161; Христов, Α. Бургас (юбилейна книга). Б., 1940, с. 76; Маркова, З. Руско консулско донесение за Бургас и Бургаския район от 1862 г. — ИДА, 32, 1976, с. 94; Паскалева, Β. Левантйската търговия на Триест през XVIII — XIX в. (Соглед на Балканите). — В: Из историята на търговия на Триест през XVIII — XIX в. С., 1978, с. 229; Michoff, N. Contribution à l'histoire du commerce. Т. I. Sf., 1941, p. 8; Т. III. Sf. 1950, p. 290, 336 — 7, 347 — 8, 350, 360, 367; Т. II. Sf. 1948, p. 3; Beitrage... Т. II, I. Sf. 1943, p. 99, 89, 90; Т. II, II. Sf. 1953, p. 377; Παπαθαναση-Μυσιопулу, Κ. Пар. συг., σ. 105; Ζωτιαδου, Μ. Пар. συг., σ. 31.

⁴⁴ Кыпчев, Κ. Нашето Черноморие. Варна, 1938, с. 184; Връбчев, Γ. Морският и океанският риболов на България. С., 1982, с. 4; Змеев, Ρ. Риболовът през османското владичество. — РС, 5, 1981, с. 29.

⁴⁵ Тодоров, Π. Балкански измерения..., с. 149; Παλαιωαννίδου, Κ. Пар. συг., σ. 59; Κωνσταντινίδου, Μ. Пар. συг., σ. 55; Διαμανтоπουλος, Α. Пар. συг., σ. 129; Κωνσταντινίδου, Μ. Η Μεσήμβρια пар ευξίνω. — ΑΘΛΓΘ, 21, 1956, σ. 22.

⁴⁶ Фонтоп, Φ. Цит. съч., с. 218, 252; Πикитин, С. Цит. съч., с. 196; Enholm, G. Op. cit., p. 121; Боев, Ρ. Антитурски движения на населението от българското черноморско крайбрежие през Руско-турската война от 1828 — 1829 г. — ВИС, 5, 1970, с. 18; Същият. Руският черноморски флот в обсадата на крепостта Варна през Руско-турската война от 1828 — 1829 г. — ВИС, 3, 1972, с. 77; Κωνσταντινίδου, Μ. Η Απολλωνία (Σωζόπολις νυν). — ΑΘΛΓΘ, 22, 1957, σ. 185; Χατζηγεοργίου, Π. Пар. συг., σ. 353; Βαφεωσ, Ε. Пар. συг., σ. 144; Βαφειадου, Β. Пар. συг., σ. 12.

⁴⁷ Право, IV, 6 — 7, 7 — 14.IV.1869 г.

⁴⁸ Македония, 15, 13.IV.1864 г.; 22, 26.IV.1869 г.; Христов, А. Цит. съч., с. 76; Христов, Х. Българските общини през Възраждането. С., 1973, с. 176.

⁴⁹ Папαιωαννιδου, К. Ο Φισκος..., σ. 284; Κωνσταντινιδου, Μ. Η. Απολλωνία.... σ. 174; Βαφεως, Ε. Παρ. συγ., σ. 174; Χατζηγεωργιου, Π. Παρ. συγ., σ. 353; Γερμιδης, Α. Παρ. συγ., σ. 289.

⁵⁰ Ζωτιαδου, Μ. Παρ. συγ., σ. 31; Κωνσταντινιδης, Μ. Η Αγχιαλος. — ΑΘΛΓΘ, 12, (1945 — 6), σ. 63; Κωνσταντινιδου, Μ. Η Μεσήμβρια..., σ. 51, 56; Διαμαντοπουλος, Α. Παρ. συγ., σ. 129; Παпαιωαννιδου, Κ. Παρ. συγ., σ. 60.

⁵¹ Παπουλιδη, Κ. Παρ. συγ., σ. 647; Διαμαντοπουλος, Α. Παρ. συγ., σ. 135.

⁵² Κωνσταντινιδου, Μ. Η Μεσήμβρια..., σ. 56.

⁵³ Διαμαντοπουλος, Α. Παρ. συγ., σ. 129; Βαφειαδου, Β. Παρ. συγ., σ. 12.

⁵⁴ Είδησες. Η εν Σωζόπολει Πετρίνειως Βιβλιοθήκη. — ΕΑ. τ. 6 (1884 — 1885), σ. 47; Βαφειαδου, Β. Παρ. συγ., σ. 12; Κωνσταντινιδου, Μ. Η Μεσήμβρια..., Παρ. συγ., σ. 56; Διαμαντοπουλος, Α. Παρ. συγ., σ. 135; Παпαιωαννιδου, Κ. Παρ. συγ., σ. 60.